

KĖDAINIŲ, JIEZNO IR ALYTAUS KAUTYNIŲ REIKŠMĖ UŽKERTANT KELIĄ BOLŠEVIKŲ ĮSIVERŽIMUI Į KAUNĄ

Dr. Juozas Matusevičius

1. Įvadas

Pirmosios kovos už Lietuvos nepriklausomybę su bolševikais vyko 1919 m. vasario mėnesį. Tai Kėdainių-Šėtos, Jiezo ir Alytaus kautynės. Apie šias kovas žinome iš jų dalyvių prisiminimų, mūšiams vadovavusių karininkų paliktų aprašymų. Kadangi straipsniai rašyti praėjus keleriems ar keliolikai metų po šių įvykių, autoriai kartais skirtingai pateikė įvykių eigą, jų smulkmenas. Šio straipsnio autoriui nepavyko rasti archyvinių šaltinių apie tų dienų įvykius, todėl nušviečiant pirmąsias Lietuvos savanorių kovas teko pasinaudoti kovų dalyvių prisiminimais, juos analizuoti, gretinti aprašomus įvykius ir faktus. Žinių apie mūšius prie Kėdainių ir Šėtos randame vyr.ltn. S.Žukaičio, plk.ltn. J.Šarausko, K.Kubiliaus, mokytojo dimisijos karininko J.Mikoliūno, mokytojo vyr.ltn. J.Kiaunės, V.K.Labūnaičio, J.Stašaičio ir kitų prisiminimuose¹. Plačią monografiją apie Lietuvos kariuomenę parašė V.Leščius, kurioje taip pat yra duomenų apie to meto kovas².

Pirmojo savanorio, žuvusio ginant Kėdainius, Povilo Lukšio gyvenimo kelias aprašomas jo bendražygių ir gen. Stasio Raštikio prisiminimuose³.

¹ S.Žukaitis. 4 pėst. L.K.Mindaugo pulkas//Savanoris 1918-1920 (Lietuvos kariuomenės savanorių kūrėjų knyga). Red. Stasys Butkus). Kaunas, 1929. P.98-101; J.Šarauskas. Pirmosios kautynės//Savanoris 1918-1920. P. 20-31; K.Kubilius. Kaip mes ėmėme Šėtą//Savanorių žygiai (Nepriklausomybės karų atsiminimai. Red. P.Ruseckas). T. 1. Kaunas, 1937. P. 104-106; J.Mikoliūnas. Kovos dėl Kėdainių//Savanorių žygiai. T.1.P. 84-101; J.Kiaunė. Iš mokytojų į savanorius//Savanorių žygiai. T.1. P.71-78; J.Stašaitis. Dvarininkų žmonės nekentė//Savanorių žygiai. T.2. Kaunas, 1937.P. 225-233; V.K.Labūnaitis. Nuginklavome besilinksminančius atėjūnus (Iš savanorio Jono Žilinsko atsiminimų)//Savanoriai kūrėjai. Kaunas, 1938 09 7-8. P. 14-15.

² V.Leščius. Lietuvos kariuomenė. 1918-1920. Vilnius, 1998.

³ S.RAštikis. Lietuvos likimo kelias: iš mano užrašų. T.4. Chicago, 1982; Jų mirtis tėvynei laisvę gražino//Savanoris 1918-1920. P. 56-72.

Gana išsamiai Jiezo kautynes aprašė tuometinis generalinio štabo plk.ltn. Stasys Zaskevičius, vadovavęs lietuviams savanoriams Jiezo kautynėse⁴. Alytaus įvykius nušvietė plk.ltn. J.Čaplikas ir kiti⁵. 1919 m. vasario mėnesio kovas aprašė Bronius Kviklys bei K.Ališauskas⁶.

Pirmojo pasaulinio karo negandos, jo sukelta politinė ir ekonominė suirutė, vokiečių okupacinės valdžios rekvizicijos ir savivalė sudarė sąlygas plisti Lietuvoje socialistinėms ir komunistinėms idėjoms. Neabejotiną įtaką turėjo ir Rusijoje įvykęs bolševikinis spalio perversmas, kuris padėjo ateiti į valdžią jėgoms, atvirai siekiančioms valdyti pasaulį. Tačiau kaip parodė tolesni įvykiai, bolševizmo idėjos Lietuvoje didelio populiarumo neturėjo ir galėjo egzistuoti tik tol, kol buvo remiamos tiesiogine kaimyninės bolševikinės šalies ginklo jėga. Komunistinių idėjų įtaka Lietuvoje ypač sumažėjo, kai žmonės pamatė, kokį „rojų“ Lietuvai neša ant savo durtuvų Raudonoji armija.

Kai tik Vokietijoje kilo revoliucija ir pasibaigė Pirmasis pasaulinis karas, Lenino vadovaujama Rusija pradėjo telkti kariuomenę Lietuvai ir kitiems Baltijos kraštams užimti.

Būta nuomonės, kad Lietuva nebūtų gavusi nepriklausomybės, jei ne Sovietų Rusija, ne spalio perversmas, ne Lenino dekretai. Istoriniai faktai rodo, kad Sovietų Rusija „davė“ nepriklausomybę Suomijai, Baltijos šalims ir kitoms carizmo užgrobtoms valstybėms ne dėl savo humaniškumo, meilės kitoms tautoms ar nacionaliniam išsivaduojamajam judėjimui, o verčiama tarptautinių ir valstybės vidaus sąlygų.

Sovietinėje historiografijoje yra teiginys, kad Baltijos šalys nepriklausomybę gavo per Bresto taiką, kurios sutartį pasirašė Rusija ir Vokietija 1918 m. kovo 3 d. Žinomas ir kitas teiginys - esą Brest-Litovsko sutartį bolševikams primetė vokiečiai. Šioje sutartyje nebuvo numatyta Baltijos kraštų okupacija. Todėl Sovietų Rusijos vadovai nenorėjo, kad žmonės žinotų Brest-Litovsko sutarties turinį. 1941 m. Lietuvos SSR vyriausiosios literatūros ir leidyklų valdybos (Glavlito) viršininko Vasilijaus Procenkos įsakymu Nr. 4 liepiama: „Išimti iš knygų prekybos tinklo ir bendrojo naudojimo bibliotekų (ir visomis kalbomis) žemiau išvardintas kny-

⁴ S.Zaskevičius. Ar girdit?//Savanoris 1918-1920. P.32-45.

⁵ J.Čaplikas. Ties Alytumi//Savanoris 1918-1920. P. 56-72.

⁶ Mūsų Lietuva. Paruošė Br.Kviklys. T. 2. South Boston, 1965. P. 394; K.Ališauskas. Lietuvos kariuomenė (1918-1944)//Lietuvių enciklopedija. Lietuva. T.15. Vilnius, 1990. P. 93-121.

gas...” Į šį juodąjį sąrašą pateko ir “Taikos derybos Brest-Litovske”. T.1. Stenogramos, išleistos 1920 m. Maskvoje⁷.

Kai tik atsirado galimybė, Leninas pasiuntė Raudonąją armiją ir savo komisarus Sergejų Kirovą ir Sergo Ordžonikidzė į Kaukazą (kuriam buvo pripažinta nepriklausomybė), Michailą Frunę – į Vidurinę Aziją, ir šie kraštai buvo prijungti prie Rusijos. 1918 m. pabaigoje atėjo Baltijos kraštų eilė. 1918 m. gruodžio 12 d. bolševikai priartėjo prie Lietuvos sienų. Gruodžio 22 d. jie užėmė Švenčionis, 23 d. - Uteną, 27 d. - Rokiškį, 1919 m. sausio 5 d. - Vilnių, 9 d. - Ukmergę ir Panevėžį, 11 d. - Šiaulius, 25 d. - Telšius. Bolševikai buvo užėmę du trečdalius Lietuvos teritorijos. Tolesnis jų slinkimas buvo sustabdytas lietuvių ir vokiečių karių pastangomis.

2. Lietuvių savanoriai gina Kėdainius

Lietuvą puolė trys bolševikų divizijos su artilerija ir kitomis pagalbinėmis kariuomenės rūšimis - iš viso apie 20 000 kareivių. Vėliau visos pajėgos dar buvo gausiai papildytos iš Rusijos. Lietuviai tuo metu turėjo apie 3000 dar neapmokytų, labai menkai ginkluotų, o kartais ir visai beginklių, savanorių⁸. Todėl iš pradžių negalėjo organizuotai pasipriešinti raudonajai lavinai.

Užėmusi Vilnių, Raudonosios armijos Pskovo šaulių divizija pasivadino Vilniaus divizija, kuri priklausė Sovietų Rusijos Vakarų armijos vadui. Tuo metu Vilniuje veikusi V.Mickevičiaus-Kapsuko Lietuvos revoliucinė vyriausybė neturėjo jokios įtakos bolševikų kariuomenės kariniams veiksams⁹. Pskovo divizijoje buvo 7 pėstininkų pulkai, artilerija ir nedideli kavalerijos daliniai. Visa ši jėga patraukė vidurio Lietuvos, Dzūkijos ir Suvalkijos link. Bolševikų tikslas - užimti Kauną, kuriame buvo besikuriančios nepriklausomos Lietuvos vyriausybė, ir prieiti Rytprūsių sieną. Užėmę Kauną, jie tikėjosi sužlugdyti Lietuvos valstybės kūrimo planus. Bolševikams nerimą kėlė žmonių pritarimas nepriklausomybei bei sparčiai organizuojama Lietuvos kariuomenė.

⁷ LSSR “Glavlito” viršinininko V.Procenkos įsakymas Nr. 4. Kaunas, 1941//Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F. R-754. Ap.3. B.533. L.3, 7.

⁸ K.Ališauskas. Lietuvos kariuomenė (1918-1944)//Lietuvių enciklopedija. Lietuva. T.15. Vilnius, 1990.P.94.

⁹ S.RAštikis. Lietuvos likimo kelias: iš mano užrašų. T.4. Chicago, 1982.P.26.

1918 m. pabaigoje ir 1919 m. pradžioje Raudonoji armija, okupuodama daugiau kaip pusę Lietuvos teritorijos ir nesutikusi rimtesnio pasipriešinimo, tikėjosi lengvai paimti ir Kauną. Kaunas turėjo būti paimtas supamuoju manevru iš šiaurės ir pietų. Puolant Pskovo divizionai, įvyko kautynės prie Kėdainių, Jiezno ir Alytaus.

Pirmą rimtą atkirtį bolševikai gavo prie Kėdainių. Nepriklausomybės kovų metu Kėdainiai buvo svarbus punktas, saugantis šiaurines Kauno prieigas, tad nuo miesto išlaikymo labai priklausė centrinės ir vakarų Lietuvos likimas. Kėdainių kautynės buvo pasipriešinimo plačiai bolševikų ofenzyvai dalis.

Kas buvo tie Kėdainių gynėjai? Miestą gynė Panevėžio ir Kėdainių savanoriai. Savanorių būrius organizuoti pradėta 1918 m. paskutinėmis dienomis. Gruodžio 29 d. Krašto apsaugos ministerijos (toliau - KAM) įsakymu karininkui Jonui Variakojui buvo įsakyta organizuoti Panevėžio srities apsaugą. Per keletą dienų susirinko nedidelis savanorių būrelis, kuriame buvo 2 karininkai, 2 karo valdininkai ir 11 eilinių. 1919 m. sausio 7 d. J.Variakojis išleido pirmą įsakymą, skelbiantį apsaugos sudarymo pradžią. Organizuojama apsauga buvo pavadinta "Panevėžio srities apsaugos būriu"¹⁰.

J.Variakojui aktyviai talkino karininkai J.Mikoliūnas ir J.Kibirkštis bei karo valdininkai Skeberdis ir Kregždė. Jausdamas pareigą ginti tėvynę, buvęs caro karininkas mokytojas J.Mikoliūnas į Panevėžį atvyko iš Ramygalos. Kadangi Panevėžyje J.Mikoliūnas turėjo daug pažįstamų, jis gavo pavedimą "rengti savanorių būrius kraštui apsaugoti". Jam buvo įteikta 1000 ostmarkių pirkti ginklams, amunicijai, arkliais ir pan. Sausio 4 d. J.Mikoliūnas sutiko Miežiškių (Panevėžio apskr.) pradžios mokyklos mokytoją karininką Kazį Dragunevičių ir pristatė jį J.Variakojui. K.Dragunevičius gavo pavedimą telkti savanorius Miežiškėse.



Jonas Variakojis

¹⁰ S.Žukaitis. 4 pėst. L.K.Mindaugo pulkas//Savanoris 1918-1920. P.98.

Didžiausias rūpestis - ginklų ir karinio turto įsigijimas. Sausio 4 d. iš vokiečių buvo nupirkti 4 arkliai, pakinktai ir dvejos šlajos. Taip Rodų pradžios mokyklos mokytojas J.Mikoliūnas pradėjo savo tarnybą Lietuvos kariuomenėje.

Tačiau Panevėžio padėtis susikomplicavo. Sausio 7 d. iš Panevėžio išvažiavo paskutinis vokiečių kariuomenės ešelonas, o jau apie 12 val. pasirodė atskiri vietinių jaunų žydų ir miesto valkatų bolševikų būreliai. Jie buvo apsiginklavę kariškais šautuvais ir rankinėmis granatomis. Artėjo ir Raudonoji armija. Buvo nutarta naktį iš sausio 7 d. į 8 d. palikti Panevėžį ir trauktis į Kėdainius, nes su 20 savanorių, 45 kariškais šautuvais, apie 3000 šovinių, 2 rankinėmis granatomis ir 5 ar 6 brauningais nebuvo įmanoma apsiginti nuo gausesnio priešo jėgų. Į Ramygalą atvyko 18 savanorių. Sausio 9-10 d. iš miestelio apylinkių užsirašė apie 60 savanorių, o vakare iš Panevėžio atvyko dar 20, tarp jų du broliai Ignas ir Kazys Taruškos. Jie pranešė, kad Panevėžyje susibūrė keli rusų bolševikų būriai. Tai juos ir paskatino bėgti pas savanorius.

Okainiuose (netoli Truskavo miestelio) sąrašė buvo jau 120 savanorių (3 iš jų neatvyko)¹¹. Panevėžio būryje buvo nemažai vyresniųjų klasių gimnazistų. Tačiau trūko ginklų, arkliams pašaro, aprangos. Ginklais ir visa kuo kitu teko apsirūpinti patiems. Kadangi gautų pinigų neužteko, už rekvizuojamus arklius, ginklus buvo duodamas kvitas su vado parašu ir būrio antspaudu. Tačiau tuo metu Lietuvos nepriklausomybe dar mažai kas tikėjo. Todėl ginklus, arklius, pašarą besikuriančios Lietuvos kariuomenei iš pradžių duodavo gana nenuorai¹².

Į rinktinę stojo milicininkai, mokytojai, ūkininkai, miestų ir miestelių gyventojai. Tačiau ne visi į savanorius stojo atviromis širdimis ir šviriomis rankomis. Pakeliui į Šėtą prie J.Variakojo būrio prisijungė du nepažįstami šautuvais ginkluoti vyrai - rusas Tchožas ir lietuvis St.Mickevičius. Šėtoje paaiškėjo, kas jie tokie. Juos pažino savanoris Petras Šepamogas iš Gudelių kaimo. Tai buvę garsūs plėšikai: vietinis žmogžudys Mickevičius ir rusų kariuomenės belaisvis Tchožas. Pas juos, ypač Mickevičių, rasta daug pinigų, aukso ir sidabrinių rublių. Iš jų buvo atimti du šautuvai ir du naganai su keliais šoviniais. Tuo metu kažkas pradėjo šaudyti, ir suimtieji bandė pabėgti. Bėgantį Tchožą savanoris sužeidė: šauta iš

¹¹ J.Mikoliūnas. Kovos dėl Kėdainių/Savanorių žygiai. T.1. P.84-88.

¹² K.Kubilius. Taip pradėjome kovas//Karo archyvas. T.9. P.217-219.

nugaros, kulka išėjo per akį. Šaudymas prasidėjo per neapsižiūrėjimą - raitus vyrus, kurie norėjo stoti savanoriais, savanoriai palaikė priešo žvalgais ir pradėjo šaudyti. Suimtasis sužeistas banditas buvo paliktas Šėtos milicijoje, o antrą plėšiką savanoriai išsivežė į Žemuosius Kaplius. Čia buvo surengtas Karo lauko teismas. Mickevičius prisipažino, kad yra padaręs daug žmogžudysčių, daug padegęs, kankinęs žmones Panevėžio, Šiaulių, Kupiškio ir Kėdainių apylinkėse. Teismo sprendimas sušaudyti buvo įvykdytas Žemuosiuose Kapliuose¹³.

Į Kėdainius Panevėžio rinktinė įžengė sausio 13 d. 7 val. Tuo metu panevėžiečiai turėjo 35 arklius ir 8 roges. Į miestą rinktinė įžygiavo ilga grandine, kad atrodytų didesnė. Kulkosvaidžių savanoriai neturėjo, todėl pasidarė butaforinius: įritino į roges kelmus ir apdengė juos brezentu - atrodė gana įspūdingai. Vos trečdalis karių turėjo tinkamus šautuvus, kiti buvo ginkluoti medžiokliniais šautuvais, o tretį neturėjo jokio ginklo.

Kareivinėse panevėžiečius sutiko Kėdainių srities apsaugos viršininkas Juozas Šarauskas ir parodė kambarius. Deja, daugelis jų buvo su išdaužytais langais, nekūrenti. Lovas atstojo pačių prisinešti šiaudai.

Atvykus 90 panevėžiečių, pakilo ir Kėdainių apylinkių lietuvių nuotaika. Mieste ir apylinkėse pasklido gandas, kad į Kėdainius atvyko gerai ginkluota lietuvių kariuomenė. Kasdien karių gretas papildydavo nauji savanoriai¹⁴.

Kėdainių srities apsaugos rinktinė buvo organizuojama panašiai kaip ir Panevėžyje. Iš pradžių organizacinis darbas vyko gana sunkiai. Kartu būrėsi ir apskrities komitetas, ir milicija - daugiausia iš rusų armijoje tarnavusių vyrų. Tačiau milicija neturėjo instrukcijų, patyrimo, nemokėjo eiti pareigų. Susisiekimo priemonės buvo labai menkos. Pradėjo reikštis bolševikai.

1918 m. gruodžio 31 d. į Kėdainius atvyko srities apsaugos viršininku paskirtas karininkas Juozas Šarauskas. Atvyko vienas, negavęs nei ginklų, nei smulkesnių nurodymų. Jis turėjo suburti Kėdainių srities apsaugos būrį vidaus tvarkai įvesti ir palaikyti bei gintis nuo išorinių priešų.

Apskrities viršininko Prano Morkaus ir apskrities komiteto padedamas, Kėdainių srities apsaugos viršininkas perėmė iš vokiečių gerokai

¹³ J.Mikoliūnas. Kovos dėl Kėdainių//Savanorių žygiai. T.1. P. 88-90.

¹⁴ V.Lescius. Lietuvos kariuomenė. 1918-1920. P. 119; S.Žukaitis. 4 pėst. L.K.Mindaugo pulkas //Savanoris 1918-1920.P.98; J.Mikoliūnas. Kovos dėl Kėdainių//Savanorių žygiai. T.1. P.90.

apnaikintas kareivines, virtuvę, malkas ir kitą mantą ir pradėjo formuoti savanorių būrį. Apskirtyje per valsčių atstovus buvo išplatinti šapirografuoti atsisaukimai į jaunimą, raginantys stoti į savanorių būrius. Taip agitavo ir lenkai, ir bolševikai - ginti tėvynę.

Tarp pirmųjų savanorių buvo būrininkas Povilas Lukšys iš Kazokų kaimo. Kartu jis atsivedė 5 vyrus. Greitai būryje buvo jau 30 savanorių. Tačiau jie neturėjo ginklų - iš pradžių tebuvo vienas kariškas šautuvas ir vienas revolveris. Atvykstantieji savanoriai tik vienas kitas turėjo šautuvus, tačiau dažniausiai jie buvo ilgą laiką išgulėję žemėje ir šaudyti netiko. Vietoje nupirkti ginklų nebuvo iš ko. Padėtį komplikavo tai, kad vietose bolševikai pradėjo kurti savo revoliucinius komitetus ir bolševikų miliciją, kurie iš suorganizuotų valsčių komitetų paverždavo valdžią ir turta¹⁵.

Kėdainių ir Panevėžio sričių apsaugos būriai buvo silpnai kariškai pasiruošę, tik pradėti organizuoti, menkai ginkluoti. Todėl J.Šarauskas savo artimiausią padėjėją savanorį viršilą V.Vainauską (vėliau – ats. vyr. ltn.) panevėžiečių atvykimo dieną pasiuntė į Kauną su raportu apie padėtį, prašė ginklų, amunicijos. Atsakydamas į J.Šarausko prašymą - atsiųsti nors 50 šautuvų, apie 150 rankinių granatų bei 50 kariškių kepurėlių - KAM štabas Kėdainių srities apsaugos viršininkui įsakė suformuoti 60 žmonių būrį, o kitus savanorius siųsti į Kauną¹⁶.

Lietuvos savanoriai slėpdavo nuo priešų savo menką ginkluotę ir pasiruošimą. Pavyzdžiui, prieš atvykstant į Kėdainius Panevėžio srities apsaugos būriui, buvo pasiūstas pasiuntinys, kuris turėjo parūpinti atvykstantiems butus ir maisto. Pasiuntinys į Kėdainius atvyko Kėdainių savanorių vyresnybės ir apskrities valdžios pasitarimo metu. Apskrities viršininkui paklausus pasiuntinio:

- Kiekgi jūsų atvyksta?

- Apie trys šimtai žmonių, visi ginkluoti, su kulkosvaidžiais, - nedvejodamas atsakė pasiuntinys.

Likęs vienas su J.Šarausku, pasiuntinys paaiškino, kad posėdyje jis tyčia padidino savanorių skaičių ir apsiginklavimą, nes nenorėjo visiems išduoti karinių paslapčių. Iš tikrųjų Panevėžio rinktinė nebuvo tokia grėsminga. Rinktinėje buvo tik 4 karininkai: J.Variakojis, J.Kibirktis, J.Mikoliūnas ir K.Dragunevičius. Jie ir kai kurie savanoriai buvo raiti – jojo

¹⁵ J.Šarauskas. Pirmosios kautynės//Savanoris 1918-1920. P.20-21.

¹⁶ V.Lesčius. Lietuvos kariuomenė. 1918-1920. P. 119; J.Šarauskas. Pirmosios kautynės//Savanoris 1918-1920.P.21.

ant pabalnotų arklių – ir ginkluoti. Kiti savanoriai daugiausia maišais pabalnotais ir virviniiais apynasriais įvadelėtais arkliiais, ginkluoti kas kuo gali - vien senais ir dažniausiai netinkamais naudoti kareiviškais šautuvais, revolveriais, kiti medžiokliniais šautuvais, kardais be makščių ir makštėmis be kardų. Iš šalies atrodė - visi ginkluoti. Apsirengimas taip pat buvo labai margas: kas juodu švarku ir batais, kas pilka sermėga ir kailiniais bei naginėmis ar klumpėmis. Vieni jojo, kiti važiavo rogėse, tretieji ejo pėsti.

Gandai apie stiprų lietuvių karių būrį pasiekė ir bolševikus, kurie sausio 14 d. priėjo Šėtą. Kitą dieną iš Šėtos buvo gautas raštiškas bolševikų ultimatumas: tuojau išformuoti organizuojamas “baltagvardiečių bandas”, ginklus ir amuniciją perduoti raudonarmiečiams. Nepaklusnius buvo grasinama bausti mirtimi ir sudeginti jų sodybas. Šį raštą pasirašė komisaras Jonas Bikelis. Kadangi jis savo antspaudo neturėjo, ultimatumą patvirtinti savo antspaudu, grasindamas revolveriu, privertė Šėtos kleboną Jurgį Tilvytį ir vikarą F.Kapočių. Raštą Kėdainių gynėjams turėjo nunešti vikaras F.Kapočius.

Ultimatumas Kėdainių įgulos vadams suteikė nemažai rūpesčių, tačiau lietuviai karininkai nesuglumo. Į bolševikų ultimatumą jie atsakė linksmo turinio laišku, primenančiu Zaporožės kazokų atsakymą turkų sultonui. Raštą pasirašė visi vadai, patvirtino Panevėžio ir Kėdainių sričių antspaudais (antspaudai buvo prispausti tyčia neįskaitomai). Bolševikams atsakymą perdavė vikaras F.Kapočius. Atsakyme buvo rašoma, kad Kėdainiuose yra ne banditų gauja, bet reguliariosios Lietuvos kariuomenės fronto dalis, todėl Kėdainių įgulos vadai patys negali nieko spręsti, o bolševikų raštas persiunčiamas į vyriausiąjį štabą. Pabrėžiama, kad lietuviai kausis iš paskutiniųjų. Be to, atvežusiam bolševikų raštą vikarui F.Kapočiui girdint buvo kalbėta apie neva Kėdainiuose esančius raitelius, artileriją, didelius kariuomenės dalinius¹⁷.

Kaip vėliau buvo sužinota iš Šėtos kunigų, lietuvių raštas bolševikams padarė slogų įspūdį. Vienas iš jų pasakęs: “ne funt iziumu - neukusiš” (čia tau ne ropę krimsti).

Nors ir grasino, bet pulti bolševikai nesiryžo, nes nežinojo Kėdainių gynėjų jėgų ir bijojo mieste esančių vokiečių kareivių. Tačiau pirmuosius susidūrimus su bolševikais savanoriams teko patirti.

¹⁷ J.Šarauskas. Pirmosios kautynės//Savanoris 1918-1920. P. 21-22.

Dar kunigui F.Kapočiui esant Kėdainiuose, Šėtos link buvo pasiūsti raiti žvalgai. Tarp jų buvo ir Aukštųjų Kaplių kaimo mokytojas Jurgis Kiaunė. Štai ką pasakojo apie šią žvalgybą J.Kiaunė. “Tą dieną išjojome su dviem draugais. Nutarėme, kad visi trys į Šėtą nejosime. Kadangi jie buvo menčiau ginkluoti - vienas turėjo mauzerį, kitas naganą su keilais šoviniais - todėl pasiliko Aukštuosiuose Kapliuose, o aš, kaip vietinis, be to, Šėtos valsčiaus milicininko uniforma, nuėjau į Šėtą. Klebonijoje radau V.Gintautą ir E.Poželą, kurie sakėsi vyksią kartu su manimi. Mums kalbantis įbėgęs vargonininkas sušuko, kad Šėtoje bolševikai. Turgavietėje stovėjo 9 raiti bolševikai. Ten buvo ir komisaras J.Bikelis. Tyliai pasišalinau, kad nepažintų, ir pro kapines nuėjau Kėdainių link. Aukštuosiuose Kapliuose susiradau draugus ir skubėjome į Kėdainius. Netoli Kėdainių prie Koliupės (Kolupių) kaimo nusėdome nuo arklių ir eidami šnekučiavomės. Staiga pasigirdo įsakymas: “Stoj, stoj!” ir keli šūviai. Priešintis negalėjome, todėl šokome ant arklių ir patraukėme Kėdainių link. Mano arklys buvo silpnesnis, ir aš atsilikau. Zvimbė kulkos. Arklys suklu-po, o aš persiritau jam per galvą. Prišokęs bolševikas kirto kardu per pečius. Kitas atstatė šautuvą. Dar keli kardo smūgiai, ir aš guli kraujuose. Vienas bolševikas, nušokęs nuo arklio, spardė kojomis, kitas mušė nagai-ka, trečias gaudė mano arklį. Vienas raudonarmietis siūlė mane paimti, tačiau kitas paprieštaravo, esą padvės, kol į Šėtą nugabensime”.

J.Kiaunė bandė eiti, tačiau kojos neklausė. Atsigavęs iš alpulio, prieš save pamatė nepažįstamą vyrą. Degino gerklę - matyt, įpylė degtinės. Moteriškas balsas lenkiškai ragino palikti, tačiau vyriškis atsakė, jog pats buvo sužeistas “japonų” kare ir žino, ką tai reiškia. Taip J.Kiaunė pateko į Koliupės kaimą. Naktį atvykę savanoriai nugabeno jį į Kėdainių ligoninę, kur padarė operaciją¹⁸. Po to J.Kiaunė buvo išgabentas į Kauno ligoninę. Tai buvo pirmasis savanoris, sužeistas nepriklausomybės kovose.

Štai ką pasakojo apie savo mokytoją buvus Aukštųjų mokyklos mokinys Juozas Stašaitis: gražios išvaizdos vyras po pamaldų susirinkus dideliame žmonių būriui miestelio turguje kalbėjo, kad bolševikai kaip alkani vilkai veržiasi į mūsų kraštą, savo sodybas “nuterioję” nori ir mus palikti be duonos. Kalbėtojas sakė: “Bet mes neturime leisti savęs pavergti. Mes mokėsime ir patys valdytis. Patys galime būti toki bolševikai, kai norėsime, ir dvarus išsidalinsime. Tačiau mes nenorime penėti svetimų žmonių. Už-

¹⁸ J.Kiaunė. Iš mokytojų į savanorius//Savanorių žygiai. T.1.P. 74-77.

teko, kad vokiečiai mus nuterčiojo ir likome be duonos kąsnio. Visi stokim vieningai į Lietuvos kariuomenės pulkus. Visus išvysim, kas tik drįs mūsų laisvę pavergti, mūsų turtą plėšti”.

Baigus kalbėti, jį apsupo vyrai, klausė, kur reikia įsirašyti į Lietuvos kariuomenę¹⁹.

Apie mitingą Šėtoje greitai sužinojo bolševikai ir greitai atsiuntė savo žvalgus iš Ukmergės. Kitą dieną Šėtą užplūdo Raudonosios armijos dalinys.

Savo štabą bolševikai įkūrė mokykloje. Tuo metu dar vyko pamokos. Kaip pasakojo J.Stašaitis, staiga už sienos pasigirdo garsus telefono pokalbis. Tuo metu vedęs pamoką mokytojas Eduardas Požėla sako mokiniams: “Paklauskite, ko jie taip rėkauja”. Nubėgęs po langą J.Stašaitis išgirdo: “Alio! Vilkomir... Ja žė vam govoriu, čto ni čerta ne budet (Aš juk sakau, kad nė velnio nebus). Greičiau atsiųskite daugiau patrankų. Jei neatsiųsite, tai nieko nebus. Reikės trauktis”. Rusiškus žodžius nuolat lydėjo keiksmažodžiai.

Po langą susirinko daugiau vaikų. Komisaras mus pastebėjo, garsiai apšaukė ir iškeikė, o atėjęs į klasę įsakė mokytojui E.Požėlai neleisti mokiniams bėgioti po langais, nes jei tai pasikartos - pradės šaudyti.

Rytojais dieną komisaras įsakė mokyklos vedėjui Jonui Misiūnui paleisti mokinius namo - esą bus kautynės, o ir pastatas reikalingas raudonarmiečiams.

Uždarius mokyklą, į savanorius išėjo ir mokytojas E.Požėla²⁰, Stasys Kabečys bei kiti²¹.

Kėdainiuose darėsi vis neramiau. Telefono ryšio su Kaunu nebuvo, ginklų nesulaukta. Kėlė galvas komunistai. Trūkstant ginklų, amunicijos, nebuvo galima stoti į rimtesnį mūšį su Raudonąja armija. Todėl Kėdainių gynėjų vadovybės pasitarime (sausio 15 d. 22 val.) buvo nutarta su visomis jėgomis atsitraukti į Kruopių kaimą, 10 km nuo Kėdainių Kauno link. Prieš paliekant Kėdainius, mieste ir apskrityje buvo paskelbta karo padėtis. Tuo buvo norėta suvaržyti vietinių komunistų veikimą.

Naktį, apie 1 valandą, kai miestas miegojo, savanorių būriai traukė iš Kėdainių. Kelyje į Kruopius kėdainiečiai sutiko vežimą su ginklais iš Kauno. Siuntoje buvo 30 šautuvų, 600 šovinių ir 10 rankinių granatų. Tai

¹⁹ J.Stašaitis. Dvarininkų žmonės nekenė//Savanorių žygiai. T.2. P. 227.

²⁰ Ten pat. P. 228-230.

²¹ J.Kiaunė. Iš mokytojų į savanorius//Savanorių žygiai. T. 1.P.72.

buvo nedaug, bet savanoriai – didelis turtas. Nors ginklų visiems neužteko, tačiau ūpas pakilo.

Į Kruopius kolona atvyko apie 4 val. ryto. Kruopių gyventojai, pamatę atžygiuojant kariuomenę, sunerimo, tačiau sužinoję, kad tai lietuvių savanoriai, nusiramino ir priėmė nuoširdžiai: pradėjo ruošti valgį, žmones suskirstė į butus, arkliams parūpino tvartus, pašarų. Ryte buvo išdalinti gautieji ginklai, savanoriai pasipuošė gautomis naujomis uniforminėmis kepurėmis. Kepurės buvo pilkos su geltonu apvadu. Iki tol savanoriai tik ant rankovių turėjo tautinių spalvų trikapį²².

Kruopiuose savanoriai buvo mokomi rikiuotės, veiksmų su šautuvu. Sausio 16-17 d. Barupės upelio tarpukrantėje įvyko pirmosios šaudymo pratybos. Kadangi šovinių savanoriai turėjo nedaug, kariams buvo leista iššauti tik po 2-3 šovinius.

Štabas rinko žinias apie priešą. Kėdainių link ir kitomis kryptimis buvo siuntinėjamos 20-25 žvalgų grupės, apklausinėjami žmonės. Taip pat į apylinkes buvo siunčiami raiteliai rinkti maisto, pašaro, skleisti propagandos.

Būnant Kruopiuose buvo gauta žinia, kad bolševikų komisaras J. Bikelis Šėtoje, gavęs Kėdainių savanorių vadų atsakymą į savo ultimatumą ir išgirdęs kunigą vikarą F. Kapočių pasakojant savo išpūdžius klebonui J. Tilvyčiui, įsitikino, jog Kėdainiuose yra nenugalimos lietuvių jėgos, todėl su visa savo rinktine pasitraukė į Ukmergę. Tikriausiai todėl pasitraukus lietuviams bolševikai Kėdainių neužėmė.

Susitvarkę, pasimokę šaudyti ir rikiuotės, apsiginklavę ir uniformuoti Kėdainių ir Panevėžio savanorių būriai sausio 22-23 d. grįžo į Kėdainius. Iš priešų pusės buvo išstatytos lauko sargybos ant vieškelio į Surviliškį, Koliupiuose ant Šėtos kelio, Šilainėlių kaime ant geležinkelio tiltų per Nevėžį ir Obelę.

Buvo gauta žinių, kad Šėtą vėl užėmė bolševikai. Savanorių sargybos sugavo komunistų šnipą. Tai buvo jaunas žydas. Pakračius po jo žieminės kepurės pamušalu rasti popieriai, kuriuose buvo pažymėtos savanorių sargybų vietos ir skaičius. Paaikškinimai parašyti žydų kalba. Visą išsiaiškinus, šnipas buvo sušaudytas. Be abejo, galėjo būti ir kitų šnipų, kurių nepavyko sugauti, tad bolševikai apie lietuvių jėgas turėjo beveik tikras žinias²³.

Vasario 1 d. vėl įvyko susidūrimas su bolševikais. Septyni Panevėžio

²² K. Kubilius. Taip pradėjome kovas//Karo archyvas. T.9.P. 220-221.

²³ J. Šarauskas. Pirmosios kautynės//Savanoris. 1918-1920.

apsaugos būrio savanoriai buvo pasiūsti į Aristavo dvarą (7 km į rytus nuo Kėdainių) rekvizuoti pašaro. Kraunant šieną į vežimus, netikėtai juos užklupo bolševikų žvalgų būrys - 18 žmonių. Šeši savanoriai buvo suimti, o vienas suspėjo pasislėpti šiauduose. Suimtuosius bolševikai nugabeno į Šėtą. Sužinojus apie nelaimę, iš Kėdainių vyti bolševikų buvo pasiūstas karininko K. Dragunevičiaus vadovaujamas raitų ir rogėmis važiuotų 25-30 savanorių būrys. Tačiau pavyti nepavyko.

K.Dragunevičiaus vadovaujami savanoriai žinojo, kad Šėtoje yra daug raudonarmiečių, ir jie apsistojo nakvoti Aukštųjų Kaplių kaime (apie 5 km nuo Šėtos). Nutarta į Šėtą pasiūsti žvalgą. Žvalgu būti pasisiūlė Panevėžio būrio savanoris Povilas Bičkus. Jis buvo tarnavęs rusų kariuomenėje ir ką tik grįžęs iš vokiečių nelaisvės, joje išbuvęs apie 3 metus. Turėdamas vokiečių belaisvio dokumentus ir dalį belaisvio rūbų, pasiėmęs maišelį su duona ir kaimiška taboka, išėjo į Šėtą. Netoli miestelio jį sulaukė bolševikų sargybiniai. P.Bičkus pasipasakojo, kad grįžtas iš vokiečių nelaisvės ir esąs palankus bolševikams. Jis taip pat pasakė, kad Kėdainiuose matęs daug vokiečių kareivių. Bolševikai savanorių priėmė palankiai, pavalgydino, apnakvino ir pasiūlė stoti į Raudonąją armiją. P.Bičkus sutiko, tik prašė kelioms dienoms leisti nuvykti į Ramygalą aplankyti namiškių. P.Bičkų apnakvino štabe (karčemoje), kur buvo raudonarmiečių vadovybė. Apsimetęs miegančiu, P.Bičkus girdėjo, kaip atėjęs raudonarmietis vadas pranešė brigados vadui, kad jų dviejų colių patrankoms atsiuntė šešių colių šovinių. Atvykdavo ir kiti viršininkai, kurie raportuodavo apie išsiūstus patrulius, sargybas ir žvalgybą. Už sienos išgirdo kalbant lietuviškai - tai buvo Aristavoje suimti Panevėžio būrio savanoriai. P.Bičkus pabūgo, kad nesusitiktų su jais ir kad jie, jį pažinę, jo neišduotų. Todėl teisindamasis, kad labai pasiilgęs tėviškės, labai anksti rytą susiruošė išeiti. Raudonarmiečiai P.Bičkui davė palydovą, kuris jį palydėjo ligi sargybų į Ramygalos pusę. P.Bičkus patraukė su naujienomis į Aukštuosius Kaplius. Jis pranešė, kad Šėtoje yra apie 400-500 Raudonosios armijos kareivių, dvi dviejų colių patrankos ir 6-8 kulkosvaidžiai. Lietuvių jėgos buvo dešimteriojai menkesnės.

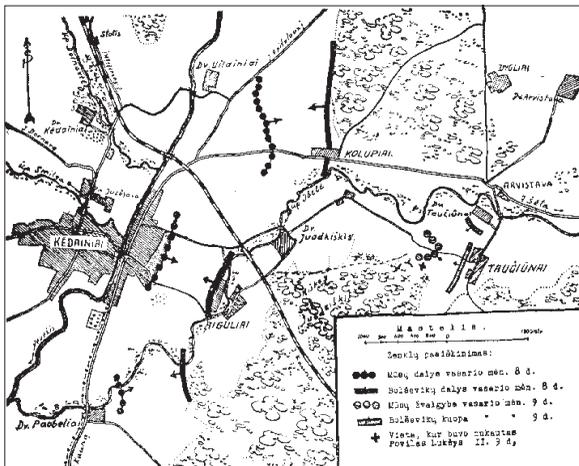
Dieną, apie 15 val., K.Dragunevičiaus grupę apšaudė bolševikai, o iš Kėdainių buvo gautas įsakymas grįžti. Vos spėję pasirengti kelionei, jie pamatė, kad iš pietryčių supa priešo raiteliai ir iš Šėtos šaudo kulkosvaidžiai. Savanoriai atsišaudydami raiti ir rogėmis skubėjo į Kėdainius.

Savanorių vadovybė į Aukštųjų Kaplių kaimą pasiuntė užtvaram. Kelios dienos praėjo ramiai²⁴.

Vasario 4 d. nemažas bolševikų būrys netikėtai puolė lietuvių užtvaramą Koliupės kaime (žr. schemą Nr. 1). Dvylikos savanorių būrys, vadovaujamas viršilos Igno

Taruškos, turėjo pakeisti ten esančią užtvaramą. Po pusvalandžio savanoriai sulaukė bolševikų šnipę ir pasiuntė ją į Kėdainius. Po kiek laiko pasirodė bolševikų žvalgai. Dar vėliau apie 1 km nuo kaimo savanoriai pamatė 4 porines pastotes. Net per žiūroną buvo sunku suprasti, kas tai: pamanė, kad veža mėšlą iš dvaro. O iš tikro tai buvo šienų prisidengę bolševikai. Staiga sargybinis pamatė bolševikų vorą, einančią nuo Šėtos.

Pasipylė šūviai. Savanoriai sumišo, tačiau greitai susitvarkė ir atsišaudydami pradėjo trauktis Kėdainių link. Tačiau jie turėjo tik po 5 šovinius, viršila I.Taruška - du pilnus šovinytus (apie 120 šovinių). Todėl jam teko šaudyti vienam. Užsikirtus ginklui, I.Taruška šovinius išdalijo kitiems savanoriams. Lietuviai traukėsi šliauždami grioviais, tačiau bolševikai apėjo iš užnugario, o šoviniai baigėsi. Visi penki I.Taruškos grupėje buvę savanoriai buvo suimti. Į kitus savanorius bolševikai atidengė stiprią šautuvų ir dviejų kulkosvaidžių ugnį ir I.Taruškos grupei jie niekuo padėti negalėjo. Dviem savanoriams bolševikai kardais sukapojo galvas. Visi sumintieji buvo kruvini. Lietuviams įsakė bėgti, o sužeistieji bėgti negalėjo,



Schema Nr.1. Kėdainių kautynės. J. Šarauskas.

Pirmosios kautynės // Savanoris 1918-1920 (Lietuvos kariuomenės savanorių kūrėjų knyga. Red. Stasys Butkus. Kaunas, 1929.

²⁴ K.Kubilius. Taip pradėjome kovas//Karo archyvas. T.9. P.221; J.Šarauskas. Pirmosios kautynės//Savanoris. 1918-1920. P. 26-28.

tada juos dar apkūlė buožėmis. Taip suimtieji bėgo iki Aristavos bažnyt-kaimio. Čia iš jų buvo atimti drabužiai. Vietoj jų bolševikai davė savo skarmalus. Aristavoje lietuvius susodino į roges ir nuvezė į Šėtą. Čia jie buvo išardyti. Belaisviams davė šilto vandens.

Vasario 8 d. - vėl pusryčiai smuklėje, šiltas vanduo. Šeiminkė žydė atnešė ir padalijo nemažą gabalą duonos, pašaukė felčerį, kuris su-tvarstė žaizdas.

Suimtuosius nugabeno į Ukmergę. Ten buvo labai daug bolševikų, kurie iš jų šaipėsi ir įžeidinėjo. Į Vilnių varė pėsčiomis. Per dieną ėję, nakvoti apsistojo kaimelyje netoli Širvintų. Vasario 10 d. pasiekė Širvintas, o vakare - Maišiagalą, kur apsistojo prie valsčiaus bolševikų komiteto. Suimtuosius uždarė į areštinę. Valgyti nedavė, o ir palydovai bolševikai gavo tik rugių. Pas vieną maišiagalietį rugius išsikeitė į miltus ir išsivirė sriubos.

Jau buvo matyti Vilniaus bokštai. Pakelėje niekas nedavė valgyti. Matyt, patys gyventojai nieko neturėjo - patarė eiti toliau nuo kelio. I.Taruška, lydimas sargybinio, išėjo ieškoti maisto toliau nuo kelio. Už-ėjus į vieną sodybą, bolševikas paprašė duonos. Šeiminkė padavė I.Taruškai apie 1 kg duonos. Ji paklausė, ar suimtasis moka lietuviškai. suži-nojusi, kad I.Taruška lietuvis, paragino bėgti. Viršila perspėjo šeiminkę, kad ji nekalbėtų lietuviškai, kad bolševikas nieko neįtartų, o pats čiupo už raudonarmiečio šautuvo. Tačiau jo ištraukti negalėjo. Prasadėjo grumtynės. I.Taruškai pavyko sargybiniui stipriai suduoti į akį ir ištraukti šautuvo spyną. Taip belaisviui pavyko pabėgti.

Bėglys pasiekė dvarą, į kurį jau buvo užėję anksčiau. Šeiminkas davė skustuvą nusiskusti, pavalgydino. Buvo nutarta, kad rytą, pakinkę arklį, I.Tarušką nugabens į Trakus, kur buvo lenkų legionieriai, tačiau paskui nuomonę pakeitė. I.Taruškai pernakvojus rūsyje, šeiminkai da-vė rogutes bei maišų ir liepė važiuoti vieškeliu Ukmergės link, neva duo-nos pirkti. Be to, davė gerus batus, o ponias įdėjo keletą markių. Dar patarė užsukti pas Maišiagalos kleboną ir jų vardu paprašyti pagalbos pereiti Lietuvos kariuomenės pusėn.

Padedant geriems žmonėms, savanoris viršila Ignas Taruška pasie-kė Kėdainius. Tai buvo vasario 11 d. - Kėdainiuose buvo laiduojamas Povilas Lukšys. Kovos draugai labai stebėjosi Igno sugrįžimu - buvo girdėję kad Aristavoje jį sukapoję bolševikai, o kūno likučius sumetę į duobę.

Vasario 6 d. savanoriai suėmė bolševikų galeistingąją seserį, kilusią iš Koliupės kaimo, kuri tarnavo raudoniesiems už duoną. Ji pasakė, kad

bolševikai turi apie 1000-1200 vyrų, 18 kulkosvaidžių, apie 100 žmonių žvalgu būrį ir dvi patrankas. Pasak gailastingosios sesers, bolševikų nuotaika bloga. Visi esą mobilizuoti, daugiausia kilusių iš Pskovo gubernijos ir einą jie tik komunistų komisarų varomi. Medicinos sesuo buvo palikta prie štabo.

Pagal jos parodymus rusai turėjo pradėti puolimą vasario 8 d.

Vasario 7 d. anksti rytą Kėdainių srities apsaugos viršila V.Vainauskas parvežė iš Kauno šautuvų, rankinių granatų ir apie 8000 šovinių. Dabar jau beveik visi savanoriai buvo ginkluoti šautuvais.

Tą pačią dieną Raudonosios armijos žvalgai prisiartinio prie užtvaros Kapliuose ir atskiros lauko sargybos Šilainėliuose ir jas apšaudė.

Vasario 8 d. bolševikai, sulaukę pastiprinimo, pradėjo pulti Kėdainius. Pirmiausia jie užpuolė lietuvių sargybą Koliupės (Koliupių) kaime (2,5 km nuo Kėdainių) ir ją užėmė. Priešas artėjo prie Kėdainių. Į ten išskubėjo Panevėžio srities apsaugos būrys. Panevėžiečius vedė karininkai K.Dragunevičius ir J.Mikoliūnas. J.Variakojis tuo metu buvo išvykęs į Kauną tarnybos reikalais. Panevėžiečiai grandine išsiskleidė į kairę ir šiek tiek į dešinę nuo Šėtos ir atidengę ugnį norėjo užtvirti priešui kelią. Vos savanorių grandinei perėjus geležinkelio liniją, kuri kirto Kėdainių-Šėtos vieškelį, lietuvius užklupo stipri kulkosvaidžių ugnis. Raudonoji armija buvo užėmusi Koliupių kaimą ir išsiskleidusi pamiškėje į šiaurę nuo kaimo. Bolševikai šaudydami slinko pirmyn. Atvirame lauke esanti panevėžiečių pozicija buvo labai nepalanki, ir jie atsitraukė atgal. Užėmę geresnes pozicijas ir išsisklaidę, nuostolių neturėjo ir šautuvų ugnimi sulaukė raudonarmiečius. Pirmoji pradėjo pulti J.Mikoliūno kuopa, o K.Dragunevičiaus kuopa geležinkeliu Koliupius apėjo iš dešinės.

Rusai, matydami, kad šioje vietoje pulti negali, pradėjo Kėdainius pulti iš pietų. Pradėjo šaudyti rusų artilerija, esanti Aristavos dvare. Lietuviai savanoriai, kurių dauguma nebuvo patyrę artilerijos apšaudymo, sviediniams lekiant gulė į sniegą, tačiau karininkams padrąšinus vėl puolė. Po gero pusvalandžio pradėjo šaudyti ir vokiečių baterija, esanti už Kėdainių dvaro.

Karininkui J.Mikoliūnui įsakius pulti, savanoriai vėl buvo sutikti stipria kulkosvaidžių ugnimi, tačiau bolševikai šaudė netaikliai. Pradėjus šaudyti savanoriams, rusų ugnis retėjo. Raudonarmiečiai susitelkė miškelyje prie Koliupių kaimo. Kai J.Mikoliūnas pasiuntė į žvalgybą Kazį Kubilių, pastarasis kaime bolševikų jau nerado.

Panevėžiečius bandė paremti ir vokiečiai, esantys Vilainių dvare. Į

lietuvių pozicijas buvo pasiūstas vienas kulkosvaidis su trimis tarnybos kariais. Tačiau jie pateko į rusų kulkosvaidžių ugnį: vienas vokiečių buvo nukautas, kitas - sunkiai sužeistas, o trečiasis, pasislėpęs už nušautų arklių, liko gyvas. Paliktas kulkosvaidis gulėjo be naudos. Buvo bandyta prie jo nusigauti, tačiau nesėkmingai.

Pozicijas kairiajame Nevėžio krante panevėžiečiai 6-7 valandas išlaikė vieni²⁶.

Nepasisekė bolševikams puolant Kėdainius ir iš pietų, Eigulių (Aigulių) kaimo ir Paobelės dvaro kryptimi. Šias miesto prieigas gynė karn. J.Šarausko vadovaujamas Kėdainių srities apsaugos būrys. Pirmiausia savanoriai susidūrė su raudonarmiečiais ties Eigulių kaimu ir prie geležinkelio tilto. Tačiau priešas buvo stipresnis, ir bolševikai užėmė Eigulius. Savanorių sargyba iš Eigulių kaimo turėjo trauktis Kėdainių link. Bolševikai skverbėsi toliau į vieškelio Kėdainiai-Kaunas pusę. Tada į pagalbą atėjo Kėdainių būrio rezervas, vadovaujamas J.Šarausko. Lietuvių grandinė užėmė pietinį Kėdainių pakraštį. Prasidėjo kautynės.

Tuo metu būrininkas Povilas Lukšys gavo užduotį - užimti Paobelės dvarą ir priversti priešą trauktis. P.Lukšio vyrai atėjo iš Šilainėlių, kur buvo atskiroje lauko sargyboje. Lietuvių šiame fronto bare padaugėjo iki 40 žmonių. Tačiau kulkosvaidžių nebuvo.

Gerai pažindamas vietovę ir drąsiai veikdamas, P.Lukšys su 8 savanoriais, prisidengdami priemiesčio tvoromis, aukštais Obelės upelio krantais, priėjo Eigulių kaimą rusams ir užnugario, atidengė stiprią šautuvų ugnį. tuo tarpu bolševikai grandine slinko Kėdainių link. Grandinė sustojo ir beveik visa raudonarmiečių kuopa paliko Eigulius. Tuo metu iš Kėdainių priemiesčio atėjo daugiau kėdainiečių karių ir išvadavo Eigulių kaimą²⁷.

Jei J.Šarausko vyrai būtų buvę parblokšti, bolševikai būtų užėmę Kėdainius, o Panevėžio rinktinė būtų buvusi apsupta iš trijų pusių.

Priešas, pastebėjęs, kad jo artilerija mažai veikia savanorių grandinę, ugnį perkėlė į Kėdainių priemiestį. Sviediniai krito į Juzefavos palivarką ir Stoties gatvę. Mieste pamažu kilo panika, pasidėjo bruzdėjimai. Per savo agentus bolševikai paleido gandus, kad jie turį labai daug jėgų ir

²⁵ Per žūtbutinę kovą į laisvę (Iš Igno Taruškos pasakojimų surašė P.Plevokas//Savanorių žygiai. T.2.P.272-281.

²⁶ K.Kubilius. Taip pradėjome kovas//Karo archyvas. T.9.P.224-226.

²⁷ Mūsų Lietuva Parengė Br.Kviklys. T.2.P. 394.

šiandien pietausią mieste, o ryt pusryčiausią Kaune, kad miesto gynėjų gretos sumuštos ir paimta daug belaisvių. Įvairiose miesto vietose pradėjo telktis antilietuviškos grupelės, jos palaikė tarp savęs ryšius ir tarėsi, kaip paimti valdžią. Buvo pavojus, kad galima sulaukti ginkluoto puolimo iš užnugario. Reikėjo imtis skubių priemonių. Kėdainių srities viršininkas paskelbė mieste karo padėtį: įsakė uždaryti krautuves, vartus, duris, iš gatvės pusės langines ir niekam neišeiti iš namų. Buvo pasiūsti 6-7 savanoriai patruliuoti gatvėse. Patruliai buvo raiti, ginkluoti šautuvais, revolveriais ir kardais. Jiems buvo įsakyta griežtai įspėti gyventojus, kad nesirodytų gatvėse, o prieš neklusnius pavartoti jėgą ir ginklą. Tikslas buvo pasiektas - po valandos miestas atrodė kaip išmiręs.

Apie 12 val. Kėdainių srities apsaugos viršininkas J.Šarauskas iš Kėdainių dvaro telefonu apie padėtį pranešė krašto apsaugos ministruui į Kauną ir paprašė pagalbos. Iš Kauno buvo atsakyta, kad pagalbos suteikti negali ir teks kovoti vieniems. Tačiau greitai telefonu iš Kauno buvo gauta žinia, kad į pagalbą Kėdainių gynėjams skrenda du ar trys vokiečių lėktuvai. Vos Kėdainių srities apsaugos viršininkas spėjo sugrįžti į Eigulius ir pranešti apie atskrendančius lėktuvus, pasirodė vokiečių lėktuvai ir numetė ant Eigulių kaimo (jie nežinojo, kad bolševikai iš čia jau išvyti) 3 bombas; kitos bombos krito toliau, ant Juodkiškio miško, į kurį buvo pasitraukę bolševikai. Laimė, nuo bombų lietuviai nenukentėjo, tik buvo išgąsdinti - pirmosios dvi nukrito tarp trobų, o trečioji – Obelės pakrantėje.

Pavakare bolševikų ugnis retėjo, o artilerija visai liovėsi. Naktį kautynės nutrūko. Iš lietuvių pusės svarbesnėse vietose - ant kelių - buvo išstatytos lauko sargybos, o kiti kariai, per dieną nevalgę ir sušalę, suėjo į trobas pasistiprinti ir pailsėti²⁸.

Tą dieną į lietuvių pozicijas rusai paleido 170 patrankų sviedinių, iš kurių pusė nesprogo. Lietuvių savanoriai buvo gavę tik po 50 šovinių, o vakare kariai turėjo tik po kelis. Savanoriai neturėjo ne tik artilerijos, bet ir sunkiųjų kulkosvaidžių.

Vakare, po mūšio, lietuviai sulaukė pastiprinimo - iš Kauno kroviniiais automobiliais atvyko vokiečių pėstininkų kuopa su keliais kulkosvaidžiais ir artilerija. Naktį Kėdainių dvare įvyko lietuvių vadų pasitarimas su vokiečių kapitonu ir buvo numatytas rytojaus puolimo planas. Savanorių vadai papasakojo vokiečių kapitonui dienos kautynių eigą ir esamą padėtį ir paprašė paskirti bent po vieną kulkosvaidį su tarnyba kiekvienam lietuvių

²⁸ J.Šarauskas. Pirmosios kautynės//Savanoris. 1918-1920.P. 28-29.

būriui. Vokiečiai prašymą patenkino - paskyrė 5 kulkosvaidininkus, 1 kulkosvaidį ir davė 25 rankines granatas. Padėtis Kėdainiuose pagerėjo. Naktis praėjo ramiai, kur ne kur buvo girdėti šaudymas abiejų pusių sargybose.

Naktį vokiečių vadovybė pranešė, kad, jų žiniomis, bolševikai traukiasi Šėtos link. Buvo nutarta sustiprinti žvalgybą ir iširti padėtį. Vasario 9 d. sustiprinta žvalgyba, 16-17 žmonių, susėdė į roges su vienu kulkosvaidžiu, 5 vokiečių kulkosvaidininkais, 2 raitininkais išvyko iš Eigulių kaimo Šėtos link. Žvalgybos viršininku buvo paskirtas viršila V.Vainauskas, jo pavaduotoju – Povilas Lukšys. Žvalgai turėjo vykti pro Juodkiškio mišką ir Taučiūnų kaimą. Raiteliai, jodami apie 400 žingsnių priekyje, pastebėjo Taučiūnuose raudonarmiečius. Bolševikų kuopa pradėjo šaudyti ir supti lietuvius. Vienas kitas iš žvalgų, pamatęs gausesnį priešą, buvo bepradedęs bėgti. Juos sudraudė P.Lukšys: išskleidė grandinę ir atidengė ugnį. Iššokę iš rogių vokiečiai taip pat norėjo bėgti palikę kulkosvaidį. V.Vainauskas bandė šaudyti iš kulkosvaidžio, tačiau jam nesisekė. Tai pamatęs, vokiečių jefreitorius sugrįžo prie kulkosvaidžio ir pradėjo šaudyti, kad sulaikytų bolševikus, ir jie pradėjo trauktis. Tačiau netikėtai rusai pradėjo šaudyti iš Taučiūnų dvaro. Tuo metu, apie 8 val. ryto, ir žuvo būrininkas P.Lukšys, pakirstas rogėse buvusio bolševiko kulkos.

Vos grįžus žvalgams, kai kuriose vietose bolševikai pradėjo pulti. Tačiau šį kartą lietuvių padėtis buvo daug geresnė - jiems talkino apie 50 vokiečių kareivių ir keli kulkosvaidžiai. Kautynės tęsėsi visą dieną. Savanorių grandinės, remiamos kulkosvaidžiu, slinko pirmyn. Pavakare buvo suduotas smūgis dešiniajam rusų sparnui, paimta į nelaisvę apie 18 belaisvių. Buvo sužinota, kad bolševikai visu frontu traukiasi Šėtos link. Naktį pusė savanorių buvo palikta sargybose, kiti nuvesti į Kėdainius.

Tą dieną Kėdainių gynėjų nuostoliai buvo nedideli: žuvo vienas savanoris, vienas vokietis, du kareiviai sužeisti²⁹. Žmonių pasakojimu, prieš pusėję buvo gerokai daugiau nukautų ir sužeistų, tačiau tikslus jų skaičius nenustatytas, nes traukdamiesi bolševikai pasiėmė savo žuvusius ir sužeistus karius.

Skaudžiausia netektis lietuviams buvo pirmojo savanorio žūtis kovose už Lietuvos nepriklausomybę. Tai buvo būrininkas Povilas Lukšys, gimęs 1886 m. rugpjūčio mėn. 21 d. Kazokų kaime, Surviliškio valsčiuje, Kėdainių apskrityje.

²⁹ K.Kubilius. Taip pradėjome kovas//Karo archyvas. T.9. P. 227; J.Šarauskas. Pirmosios kautynės //Savanoris. 1918-1920. P. 29-30.

Po mirties P.Lukšys buvo apdovanotas Vyčio Kryžiumi Nr. 1³⁰.

Palaidotas P.Lukšys vasario 11 d. Kėdainių Šv.Jurgio parapijos kapinėse. Kalbas prie jo kapo pasakė kunigas Pranckietis, karininkas Jonas Variakojis, karininkas Juozas Šarauskas, eilinių savanorių vardu - eilinis Kazys Kubilius³¹.

Vasario 9 d. lietuviai apėjo dešinįjį bolševikų sparną ir apie 14 val. šiai rusų grupei buvo suduotas smūgis. Bolševikai netvarkingai traukėsi į Šėtą. Norėdami sulaikyti atsitraukiančiuosius ir padaryti šokią tokią tvarką, patys bolševikai išstatė savo rezervus netoli Šėtos ir iš dviejų kulkosvaidžių apšaudė savuosius (tai bolševikų išbandytas pilietiniame kare, o vėliau ir Antrajame pasauliniame kare praktikuotas kariavimo būdas).

Naktį iš vasario 9 į 10 d. buvo susitarta su vokiečiais, kad vasario 10 d. (pirmadienį) bus pradėta pulti Šėtoje įsitvirtinusių bolševikus.

Šėtą puolė rinktinė, kurią sudarė 60 Panevėžio srities apsaugos būrio savanorių su trimis karininkais (J.Variakoju, J.Mikoliūnu ir K.Dragunevičiumi) ir 20 Kėdainių srities apsaugos būrio žmonių bei 20 vokiečių pėstininkų, vadovaujamų trijų karininkų. Pastarieji turėjo 3 kulkosvaidžius ir 2 patrankas.

Iš Kėdainių rinktinė išžygiavo apie 12 val., 14 val. savanoriai pasiekė Kaplius, o 15 val. prasidėjo kautynės.

Buvo puolama trimis voromis: dešinioji J.Variakojo vedama vora kartu su vokiečių kulkosvaidininkais puolė iš pietų, pastodama priešui kelią trauktis. J.Variakojo kuopa turėjo užimti pušyną prie Montvydo dvaro ir apšaudyti kelią į Ukmergę. Vidurinė, K.Dragunevičiaus, grupė su vokiečiais puolė Šėtą iš vakarų, o kairioji, J.Mikoliūno vedama, grupė miestelį puolė iš šiaurės vakarų. Vokiečių baterija trumpai apšaudė Šėtą, ir puolimas prasidėjo. Kautynės buvo karštos ir sunkios. Bolševikai smarkiai atsišaudė, tačiau neatlaikė durtuvų atakos ir pradėjo bėgti Ukmergės vieškelio link. Juos apšaudė du vokiečių kulkosvaidžiai. Rusų paniką didino taiklūs vokiečių patrankų šūviai.

Ypač nepalanki buvo kairiosios voros pozicija: priekyje plikas laukas, įkalnė ir priešpriešinis vėjas, nešantis sniegą. Kovotojams reikėjo apie pusę kilometro šliaužte šliaužti. Nelengva buvo ir dešiniajam būriui. Šiame būryje buvo sunkiai sužeistas J.Variakojo kuopos savanoris Antanas

³⁰ S.Raštikis. Lietuvos likimo kelias: iš mano užrašų. T.4. P. 66; Jų mirtis tėvynei laisvę grąžino //Savanoris. 1918-1920. P. 57.

³¹ K.Kubilius. Kaip mes ėmėme Šėtą//Savanorių žygiai. T.1.P. 106.

Sereika, kuriam Kaune buvo virš kelio amputuota koja. Sereika buvo pirmas Lietuvos kariuomenės nepriklausomybės kovų invalidas.

Iš Šėtos bolševikai pasitraukė į Bukonis ir bėgo toliau. Jie paliko net Ukmergę, bet apsižiūrėję, kad niekas nepersekioja, Ukmergę vėl užėmė. Užėmė taip pat Pagirius ir Siesikus.

Į Šėtos miestelį lietuviai savanoriai išgyjavo dainuodami “Pelėdą”, juos džiaugsmingai sutiko visi miestelio gyventojai.

Mūšyje prie Šėtos, kuris užbaigė Kėdainių gynybos kampaniją, priešas neteko daug karių – buvo nukautų ir sužeistų, kurie visi palikti mūšio lauke. Sužeistieji buvo išgabenti į Kėdainius, tačiau septynetas jų pakeičiui mirė. Nukautuosius bolševikus lietuviai iškilmingai, su kariškomis apeigomis palaidojo Didžiojo karo aukų kapinėse. Bolševikams padarė didelį įspūdį savanorių pagarba sužeistiems ir nukautiems priešo kariams.

Naujose Kėdainių kapinėse buvo palaidota ir 40 žuvusių lietuvių karių.

Šėtoje savanoriai rado nemažą karo grobį: kelias dešimtis šautuvų, keliolika tūkstančių šovinių, 18 lauko telefono aparatų, 10-15 km kabelio, rankinių granatų, antklodžių, milinių, dviratį šaudmenims vežti, avižų ir tris raudonas vėliavas. Vokiečiai pirmiausia norėjo pasiimti avižas ir maistą, tačiau keletas maišų avižų atiteko ir lietuviams³².

Po Šėtos kautynių iniciatyva šiame fronto ruože perėjo į lietuvių rankas. Bolševikai daugiau nepuldinėjo.

Pirmosios kautynės su bolševikais prie Kėdainių ir Šėtos nepriklausomybės kare turėjo lemiamą reikšmę tolesnei nepriklausomybės kovų prieš bolševikus raidai. Kėdainių, kurie yra apie 54 km į šiaurę nuo Kauno, likimas galėjo nulemti ir laikinosios sostinės likimą. Kelias į laikinąją sostinę iš šiaurės Raudonajai armijai buvo užkirstas. O Kaunas tuo metu dar neturėjo pakankamai jėgų apsiginti, bet turėjo daug vidaus priešų.

Kėdainių operacija buvo bendro bolševikų strateginio plano dalis. Galima neabejojant pasakyti, kad, atidavus Kėdainius, bolševikams būtų atsivėręs laisvas kelias į Kauną, Žemaitijos pietus ir Rytprūsius. Čia buvo sprendžiamas Nepriklausomos Lietuvos likimas.

³² J.Šarauskas. Pirmosios kautynės//Savanoris. 1918-1920.P. 30-31; Mūsų Lietuva. Parengė Br.Kviklys. t.2. P. 394; K.Kubilius. Taip pradėjome kovas//Karo archyvas. T.9.P.228-229; K.Ališauskas. Lietuvos kariuomenė(1918-1944)//Lietuvių enciklopedija. Lietuva. T. 15.P.95.

3. Jiezno ir Alytaus kautynės

Kad Kėdainių puolimas buvo sudedamoji plačios bolševikų ofensyvos dalis, rodo kiti tų dienų įvykiai. Tuo metu bolševikai norėjo apsupti Kauną ir iš pietų. 1919 m. vasario 10-13 d. įvyko Jiezno kautynės³³.

Jieznas, kaip ir Kėdainiai, buvo svarbus strateginis punktas, saugantis laikinąją sostinę iš pietų. Iš Jiezno per Birštoną ir Prienus trumpiausiu keliu geru tiltu per Nemuną buvo galima pasiekti Suvalkijos centrą Marijampolę, iš Prienų vėrėsi tiesus kelias į Kauną, kurį buvo galima pasiekti ir kitaip – keliu per Rumšiškės. Todėl Jieznas turėjo strateginę reikšmę. Jiezno kryptimi puolė 7-asis bolševikų pulkas, o lietuvių pusėje net Jiezno kautynių baigiamajame etape buvo ne daugiau kaip dvi pėstininkų kuopos ir raitininkų būrys (neskaitant menkos vokiečių paramos).

Užkirsti kelią bolševikams šia kryptimi pasisiūlė karininkas S. Zaskevičius. Iš 2-ojo pėstininkų pulko jam buvo duota savanorių kuopa su vienu lengvuoju kulkosvaidžiu ir vienas raitininkų būrys. Iš viso 30 karių ir 3 karininkai. Raitininkų karininką Nagrockį S. Zaskevičius pasiskyrė adjutantu. Žmonės buvo ginkluoti įvairiais rusiškais, vokiškais šautuvais ir turėjo vadinamųjų “raudonųjų” šovinių, kurių tūtelės šaunant išsiplėsdavo ir dažnai likdavo šautuvo vamzdyje. Apranga ir apavas žiemą dėvėti buvo netinkami.

Apie Jiezno kryptimi puolantį Raudonosios armijos 7-ąjį pulką buvo žinoma tiek, kad pulkas turi 600 šautuvų ir 5 kulkosvaidžius, tačiau apie 90 raudonarmiečių buvo likę Aukštadvaryje. Pulke buvo apie 30 raitelių. Šios raudonarmiečių pajėgos buvo ne vienintelės, kurios slinko Dzūkijos ir Suvalkijos kryptimi. Žvalgybos duomenimis, Alytaus kryptimi traukė 700 raudonarmiečių su 15 kulkosvaidžių ir 4 artilerijos pabūklais.

Bolševikams žygiuojant per Aukštavarį į Stakliškes, lietuvių savanoriai pasiekė Prienus. Prienuose esantys vokiečiai buvo pasyvūs.

Pasiūstas žvalgybon raitininkų karininkas Buterlevičius vasario 9 d. apie 9 val. pranešė, kad Jiezne jį jau apšaudė bolševikai. Gyventojai kalbėjo, kad pagrindinės jų jėgos yra Liciškėnuose.

1922 m. “Kario” žurnale buvo paskelbti vieno raudonojo vado užrašai, liudijantys, kad tuo metu Liciškėnuose buvo Raudonosios armijos 7-ojo pėstininkų pulko 5-oji ir 6-oji kuopos, vadovaujamos Judino. 5-oji

³³ K. Ališauskas. Lietuvos kariuomenė (1918-1944)//Lietuvių enciklopedija. Lietuva. T.15.P.95.

Po kautynių vienas iš 107,8 m aukštumoje buvusių karininkų Raštys raportavo: "...Einant mūšin (Četuchinas - S.Z.) neturėjo jokio ginklo ir kada jam davė kareiviai granatą, tai jis nepriėmė ir tik nusišypojo... Pačiame mūšyje jis užgynė kareiviams šaudyti, nes pasiduodant nelaisvėn nešaudo, o kelia rankas aukštyn..." Šiame raporte taip pat rašoma, kad vasario 10 d. vakare Četuchiną matė "vaikščiojant po ranka su bolševikų vadu ir išvaizda labai linksma..."

Nesulaukus paramos iš Četuchino, lietuviams teko trauktis. Atitraukiančių lietuvių bolševikai taip pat nesiryžo persekioti. Pusiaukelėje į Birštoną S.Zaskevičius sutiko A.Juozapavičiaus pasiųstą kuopą, vadovojamą karininko Žemaičio. Atvyko ir siųstieji raitininkai.

Tos dienos nuostoliai - 5-6 nukauti ir tiek pat sužeistų.

Vasario 11 d. Krašto apsaugos ministerijos štabas pranešė, kad lietuviams padės vokiečių kariai. Atvyko vokiečių karininkas Hegeris (Heeger) su keliais sunkiaisiais kulkosvaidžiais ir vienu artilerijos pabūklu. Kitą dieną buvo paruoštas Jiezno antro puolimo planas. Iš esmės jis nedaug kuo skyrėsi nuo vasario 10 d. plano. Iš 107,8 m aukštumos turėjo pulti lietuviai, vadovaujami S.Zaskevičiaus, o iš atskiro vienkiemio - Hegeris. Prie plento į Alytų, netoli Antanavo dvaro buvo pastatytas pabūklas. Abiejų rinktinių raitininkai turėjo supti bolševikus, vieni - šiaurės kryptimi nuo Kašiūnų dvaro, kiti - pietų kryptimi iš už Jiezno ežero. Kad vokiečiai nesupainiotų lietuvių su bolševikais, lietuviai buvo užsidėję lietuviškas kepures ir ant rankovės turėjo baltą keturkampį ženklą. Iš vakaro prieš kautynes abi kuopos, vadovaujamos Žemaičio, buvo sutelktos Birštone, o mišri raitininkų ir pėstininkų priešakinė rinktinė - Sakavičių rajone. Buvo nurodyta ypač saugoti plentą ties Antanavo dvaru. Jiezno apylinkes turėjo sekti karininko Buterlevičiaus raitininkai.

Raudonarmiečių vado užrašuose minima, kad vasario 11-12 d. pasiruošimai vyko ir bolševikų pusėje: net nužudytųjų lietuvių lavonai buvo sumesti į duobę už kapinių. Raudonarmiečiams kalbą pasakė komisaras St.Mickevičius. Buvo sutvarkyti ryšiai tarp Jiezno ir Stakliškių, kur buvo pulko štabas. Jiezne buvo trys pėstininkų kuopos ir 4 kulkosvaidžiai, Stakliškėse - trys kuopos ir 10 kulkosvaidžių.

Antrosios Jiezno kautynės įvyko vasario 13 d. apie pusiaudienį. Iš atskiro vienkiemio vokiečiai atidengė ugnį, pabūklas paleido keletą šrapnelių, savanoriai, vadovaujami S.Zaskevičiaus, pakilo į ataką. Bolševi-

kams didelį efektą padarė vokiečių pabūklas. Gana vaizdžiai šį mūsų aprašė minėtas raudonasis vadas:

“... Rytas 13 dieną buvo ūkanotas... Po neramios baisios nakties... žmonės užmigo. Išsiųstus žvalgus sutiko retąja ugnimi ties Lingėniškiu... Antanavo plente pasirodė... kažkokie kareiviai su vežimais... Jiezno ežero pietų pakrantėse pasirodė reta rinktinė... Tuojau buvo pakeltos kuopos... Dar nebuvo perduota telefonograma 2 (rezervo) kuopai, o jau sugriaudė šautuvų šūviai Lingėniškio pusėje ir prašvilpė dvi pirmos šrapnelės nuo Antanavo pusės... Lig tik ėmus sprogti šrapnelėi, Jiezne pasidarė baisi panika... Mūsų kuopos ėmė šaudyti... Vokiečiai ėmė šaudyti su 2 kuopos puskuopiu... Iš miško, kur buvo Jieznas šiaurėje, priešo grandinė ėmė šaudyti atsargą - 1 kuopą ... Raudonosios kariuomenės dalyse kilo panika... Kovotojų eilės ėmė eiti retyn... (jose) liko tik dešimtoji kovotojų dalis... Likusieji virto išdrikusia gauja ir tik ieškojo išgelbėjimo savo kailiui... 4 mūsų kulkosvaidžiai buvo sudėti į porines roges... Arkliai ėmė bėgti kaip patrakę. Bet pas pačius Liciškėnus abu arkliai buvo nukauti, ir kulkosvaidžiai liko ugnyje... Rinktinė, iš 600 su viršum žmonių, liko gal šimtas... Pulko vadas su buvusiomis pas jį kuopomis kovos pradžioje išėjo į miško aukštumą, į šiaurės rytus nuo Pekelionių (į pietų rytus nuo Liciškėnų k.), bet sužinojęs iš dezertyrų, kad Jiezno rinktinė apsupta ... pasitraukė į Stakliškes... Ėmė temti... Dalis žmonių nesustojo net Stakliškėse, o ėjo toliau Vilniaus kryptimi... Kareiviai rėkė: - Mus parduoda, kaip pardavinėjo prie Nikolajaus!... Visai užkimęs pulko komisaras draugas Stasys Mickevičius negalėjo nieku būdu įtikinti kareivių... Mes bėgome ne nuo priešų, o nuo jo vaiduoklio... “Pulkas” pasitraukė į Aukštadvarį... Ryta, vasario 14 dieną, kuopų vadų pranešimu, pulke buvo iš viso 200 žmonių... Nuo vasario 13 dienos pradėjo irti 7 šaulių pulkas. Kova ties Jieznu prisidėjo prie dažno raudonarmiečių perbėgimo į priešų pusę. Taisai pulko irimas ėjo taip greitai, kad praėjus dviem mėnesiams po kovos pulke liko iš 900 durtuvų, išėjusių iš Vilniaus, tik 385. Ir tat kartu su atėjusiais į frontą papildymais - 6 ir 8 kuopomis!”

Po Jiezno mūšio, kaip pranešė Buterlevičiaus žvalgyba, bolševikai kraustėsi iš Stakliškių, o Butrimonyse kilo panika.

Jiezno šturmo metu bolševikai neteko 4 kulkosvaidžių, apie 50 šautuvų, daug milinių ir kitos karinės mantos. Dingo pulko vėliava. Buvo atimtas iš raudonarmiečių ir tas grobis, kurį jie buvo paėmę pirmojo mūšio metu.

Skaudžių netekčių buvo ir lietuvių pusėje. Paėmus Jiezną paaiškėjo, kad iš viso bolševikai buvo paėmę į nelaisvę 18 sužeistų lietuvių. 5-oji matrosų kuopa juos žvėriškai nužudė: badė durtuvais ir kapojo kardais, o paskui plėšė užmuštuosiu. Apie tai rašė savo raporte karininkas Raštys, tai liudija ir raudonarmiečių vado Judino raštas bei patvirtina nukankintųjų kapai. Jiezno kapinėse ilsisi mūšių dalyviai Antanas Revinskas, Jonas Paulavičius, Alijošius Pumeris, Izidorius Eimutis, Antanas Deimantavičius, Feliksas Endžiulaitis, Justinas Barščiauskas, Juozas Stankevičius, Motiejus Katilius, Pijus Literiskis, Kazys Lukšys, Mikas Blažys ir šeši nežinomi kariai³⁴.

1919 m. pradžioje bolševikai skverbėsi į Lietuvą plačiu frontu pagal visą rytinį pasienį. Sausio viduryje jie apsisotojo Lietuvos pietuose, Daugų rajone, 21 km nuo Alytaus. Vokiečių įgulos viršininkai nesistengė sulaikyti Raudonosios armijos veržimosi, o lietuviai tam dar neturėjo pakankamai jėgų. Bolševikai labai aktyviai agitavo, ir iš pradžių žmonės jais patikėdavo, kol pamatė tikrąjį jų veidą. Bolševikų plėšikavimai ir prievartavimai žmones atstūmė nuo jų.

Alytaus kautynės vyko tą pačią savaitę kaip ir mūšiai su bolševikais prie Kėdainių, Šėtos bei Jiezno. Pirmosios kautynės už Alytų vyko vasario 12-13 d., antrosios - vasario 15 d.³⁵ Alytų gynė keturios 1-ojo pėstininkų pulko kuopos (viena kuopa buvo pasiūsta padėti Jiezno vaduotojams). Pulku vadovavo karininkas Antanas Juozapavičius.

Su Alytuje buvusią vokiečių kariuomenę buvo susitarta, kad ji gins artilerijos kareivines, tiltą per Nemuną, Pateronių, Alovės kaimus ir ruožą iki Merkinės miestelio. Tai buvo lietuvių ir bolševikų skiriamoji linija.

Dar sausio mėnesio viduryje 1-asis pėstininkų pulkas išstatė prieš bolševikus užtvaras ir nuolat su jais susiremdavo. Iki užimant Jiezną bolševikams, 1-ojo pėstininkų pulko baras buvo už 30 km. 1919 m. vasario 12 d. buvo išdėstytos užtvartos Slabada-Švobiškiai-Damarkėnai-Mikolajūnai-Norgeliškiai. Vasario 12 d. 23 val. 30 min. buvo gautas pranešimas iš Švobiškių užtvartos, kad bolševikai nuo Daugų pusės gausiomis jėgomis puola plentą Daugai-Alytus Alytaus link.

Pulko vadas A.Juozapavičius, pasiėmęs kulkosvaidžių kuopą su 3 kulkosvaidžiais ir pusantrą pėstininkų kuopos su 1-ojo bataliono vadu karininku I.Musteikiu, išėjo į žvalgybą. Kartais buvo girdėti susišaudant. Pri-

³⁴ S.Zaskevičius. Ar girdit?//Savanoris. 1918-1920.P.36-43.

³⁵ K.Ališauskas. Lietuvos kariuomenė (1918-1944)//Lietuvių enciklopedija. Lietuva. T.15.P.95.

ėję prieš pozicijas, A.Juozapavičius ir I.Musteikis, palikę priekyje apsaugą, su trimis kulkosvaidžiais užėjo į priešų užnugarį ir atidengė ugnį. Priešo voroje kilo panika, tačiau sugedo lietuvių kulkosvaidžiai ir teko pasitraukti.

Rytą grįžus į Alytų, miestą jau apšaudė bolševikai. Dešiniajame sparne buvo 30 žmonių mokomoji kuopa, vadovaujama karininko Gerulaičio. Paaiškėjo, kad vokiečiai, nesipriešindami bolševikams, paliko pozicijas. Tuo pasinaudoję bolševikai užėjo lietuviams iš dešiniojo sparno. Prasidėjo susišaudymas pačiame mieste, Vilniaus redutų pusėje.

Alytų lietuviams teko palikti. Pulkas traukėsi dviem kryptimis - Simno ir Balbieriškių (schema Nr. 3). Mėginta organizuoti gynybą pusiaukelyje tarp Alytaus ir Simno, tačiau nepasirengę ir nepatyrę kariai bėgo patys nežinodami kur. Kariams stigo šovinių, šautuvų, kitų kautynėms reikalingų dalykų. Tą pačią dieną, 14 val., dalis pulko jau buvo Simne. Miestelyje buvo tik du vokiečių žandarai, o ir tie patys krovėsi vežimus. Telefono ir telegrafo laidai buvo visur sutraukti, ryšio nebuvo. Plito gandai, kad Kaunas jau užimtas bolševikų, vyriausybė suimta ir Lietuvos jau nebėra. Net daugelis karininkų buvo tos nuomonės, kad neapsimoka toliau kariauti, reikia skirstytis, kas kur išmano³⁶.



Schema Nr.3. J. Čaplikas. Ties Alytumi // Savanoris 1918-1920 (Lietuvos kariuomenės savanorių kūrėjų knyga. Red. Stasy Butkus). Kaunas, 1929.

Traukiantis iš Alytaus, A.Juozapavičius sužinojo, kad kareivinėse liko daugiau kaip 300 pulko šautuvų, kurie buvo brangiausias turtas. Karininkas įsakė:

³⁶ J.Čaplikas. Ties Alytumi//Savanoris. 1918-1920. P. 46-47.

- Skubiai į priekį!... Mirk, bet nepasiduok!... Nė vienam nepasilikti! Miestelyje stovinčius su duona vežimus kuo greičiausiai ištuštinti ir atsiųsti man. Aš ginklus išgelbėsiu!

Vienas iš atsiųstų vežimų laimingai pervaziavo Nemuno tiltą, antaras pateko bolševikams. Pulko vadas, jodamas paskui vežimą ir gindamas jį, buvo nukautas ant Nemuno tilto. Taip kovose su bolševikais žuvo pirmas Lietuvos karininkas Antanas Juozapavičius.

Žuvus A. Juozapavičiui, vadovauti kariams ėmėsi J. Čaplikas. Pasiitraukus į Simną, jis sukviėtė Simno klebonijoje vadų pasitarimą, kur buvo nutarta trauktis į Marijampolę. Buvo numatyta nakvoti Krosnoje, tačiau dėl vietos stokos teko žygiuoti į Suvalkijos sostinę. Krosnoje ir Liudvinave lietuvių karius bandė nuginkluoti vietos bolševikai, tačiau jiems nepavyko - sugautieji buvo nubausti: nužudytas karinis valdininkas Ruzgas ir sužeistas karininkas Sutkus.

Į Marijampolę atėjo 150 kareivių ir 10 karininkų, o pradedant kautynes Alytuje pulke buvo 600 savanorių. Marijampolėje buvo sužinota, kad bolševikai bandė organizuoti sukilimą visoje Lietuvoje, bet jiems nepavyko. Marijampolėje telefono ir telegrafo ryšio nebuvo - čia, kaip ir Simne, bolševikai buvo nupjovę ryšių laidus. Buvo sugautas vienas iš kenkėjų - Jeronimas Plečkaitis (vėliau Steigiamojo Seimo ir vėlesnių seimų žymus socialdemokratų partijos narys). Tuomet jis laimingai išvengė bausmės³⁷.

1919 m. vasario 15 d. lietuvių savanorių, remiamų vokiečių karių, pastangomis Alytus vėl buvo išvaduetas³⁸.

Išvados

1919-ųjų metų vasario mėšiai prie Kėdainių, Jiezno ir Alytaus išsprendė svarbiausią tų dienų uždavinį - duoti ryžtingą atkirtį Raudonajai armijai, kuri siekė apsupti laikinąją sostinę iš šiaurės ir pietų. Taip buvo ne tik apgintos šiaurinės ir pietinės prieigos prie Kauno, bet ir užkirstas kelias bolševikams toliau skverbtis į Vidurinę Lietuvą, Dzūkiją ir Žemaitiją. Buvo likviduetas gresiantis pavojus Kaunui ir išsaugota svarbiausia Lietuvos valstybingumo atkūrimo sąlyga. Lietuva galėjo ruoštis tolesnei kovai, organizuoti ir stiprinti savo kariuomenę.

³⁷ J. Čaplikas. Ties Alytumi//Savanoris 1918-1920.P.47.

³⁸ K. Ališauskas. Lietuvos kariuomenė (1918-1944)//Lietuvių enciklopedija. T.15- P.95.

Pirmosios pergalės prieš bolševikus sustiprino Lietuvos karių dvasią, tikėjimą savo jėgomis, parodė, kad menkai ginkluota, blogai aprengta, kariškai neparengta, tačiau stipri savo dvasia, savo tiesa jauna Lietuvos kariuomenė gali nugalėti daug stipresnę priešą. Tai buvo vienas iš stimulų Lietuvos jaunimui stoti savanoriais į Tėvynės gynėjų gretas.

Lietuvos visuomenė įsitikino nepriklausomos Lietuvos atkūrimo galimybe, pradėjo labiau remti Lietuvos kariuomenę tiek moraliai, tiek materialiai. Gyventojai rinkdavo aukas savanoriams, informaciją apie priešą judėjimą.

Labai pagerėjo Lietuvos tarptautinė padėtis, Vakarų valstybių požiūris į Lietuvos kariuomenę ir jos vadovybę bei Lietuvos vyriausybę.